

ENERGY GEOPOLITICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Stojanche Masevski

PhD student at the Institute for Security,
Defense and Peace-Faculty of Philosophy Skopje
Working in the Ministry of Defense
stole_k2@hotmail.com

Abstract

We live in a time of tectonic changes in geopolitics and international relations. If during the nineteenth and twentieth centuries, geopolitical laws were applied in the conquest for new colonies, wars, conquests of new territories, occupations, strategic agreements between the great powers, now in the twenty-first century the emphasis of geopolitics is on economics and energy. Energy is the bloodstream of modern civilization.

Energy is increasingly shaping the international system, determining the great powers, predicting possible alliances and outcomes of wars. Countries are still dependent on energy, ie fossil fuels, oil and gas, and they are determining their power, independence and hierarchy in international relations.

Energy and energy sources are increasingly taking the primacy of a geopolitical factor in the international relations.

The pursuit of a successful energy geopolitics will be an imperative for the modern state in the international environment, if it is to survive as an independent entity.

Keywords: geopolitics, international relations, energy, security

ЕНЕРГЕТСКА ГЕОПОЛИТИКА И МЕЃУНАРОДНИ ОДНОСИ

Стојанче Масевски

Докторанд на Институтот за безбедност,
одбрана и мир – Филозофски факултет Скопје
Вработен во министерство за одбрана
stole_k2@hotmail.com

Апстракт

Живееме во време на тектонски промени во геополитиката и меѓународните односи. Ако за време на деветнаесеттиот и дваесеттиот век, геополитичките закони се применуваа во борбата за колонии, војните, освојувањата на нови територии, окупациите, стратешките договори помеѓу големите сили, сега во дваесет и првиот век акцентот на геополитиката е насочен кон економијата и енергијата. Енергијата претставува крвоток на современата цивилизација.

Енергијата се повеќе го обликува меѓународниот систем, ги одредува големите сили, предвидува можни алијанси и исходи од војни. Се уште државите се зависни од енергијата односно од фосилните горива, нафтата и гасот и истите ја детерминираат нивната моќ, независност и хиерархија во меѓународните односи.

Енергијата и изворите на енергија се повеќе го земаат приматот на геополитички фактор во меѓународните односи.

Водењето на успешна енергетската геополитика ќе претставува императив на современата држава во меѓународното опкружување доколку таа сака да опстои како независна единка.

Клучни зборови: геополитика, меѓународни односи, енергија, безбедност

1. Вовед

Низ историјата, геополитиката отсекогаш играла суштинска улога во националната стратегија. Во моментот, геополитиката добива различни дефиниции во зависност од факторите што се анализираат и перспективата на авторот. Сепак, геополитичката анализа обично се фокусира на користењето на природните ресурси и влијанието на географските карактеристики во националната и надворешната политика. Важноста на географските услови не може да се занемари - актерите кои можат да го искористат тоа може да добијат одлучувачка предност на меѓународната сцена. За Кампос и Фернандес современите концепции за геополитиката се поврзани на глобалното ниво, вклучувајќи повеќе димензии како што се економијата, таканаречената геоекономија, па дури и енергијата, бидејќи природните ресурси како нафтата, јагленот или природниот гас претставуваат важна променлива за националната и меѓународната стратегија.¹

Во гледиштата на Колев, енергијата има непроценливо социјално-економско, стратегиско и политичко значење за секоја организирана општествена заедница. Според него од една страна, тоа значи дека енергетските извори можат да се користат и како геополитичко средство за постигнување одредени политички, стратешки и воени цели во одредена област. Од друга страна, огромните приходи од продажба на енергетски сировини во многу земји кои поседуваат значителни енергетски капацитети стануваат основа за политичка нестабилност, социјално раслојување на мал број енормно богати и голем број сиромашни и корумпирани однесувања. Понатаму, истиот истакнува дека приходите од продажбата на енергетските сировини често се користат за финансирање на активности кои се насочени кон безбедносна дестабилизација на одредени региони, финансирање тероризам, верска мисионерска работа, финансирање на носителите на деструктивни идеологии и слично. Според него не се ни ретки примерите на конфликти меѓу политичките групи околу превземањето на закупнина за експлоатација на енергетски сировини (нафта и

¹ Campos A., Fernandes P. C. (2017). *The Geopolitics of Energy. Geopolitics of energy and energy security*. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional, стр. 23-31.

гас).²

Слично на Колев, во гледиштата на Су, Кан, Умар и Жанг енергијата е крвотокот на секоја економија, а континуираното снабдување со енергија е од клучно значење за одржливиот економски раст и националната безбедност. Истите истакнуваат дека контролата на изворите на енергија, како што се фосилните горива, дава геостратешка предност и во војна и во мирно време, поради оскудните ресурси. Според нив, геополитиката на енергија има тенденција да биде синоним за ризиците поврзани со фосилните горива (нафта, гас и јаглен). Тие потоа може да се припишат на специфичната географија која ја обликувала природата на односот меѓу современите народи. Истите забележуваат дека резервите на фосилни горива се ограничени, а најмногу се наоѓаат во политички нестабилни земји.³

Традиционалната дефиниција за геополитиката е влијанието на географијата врз надворешните односи на државите. Меѓутоа, во последниве години, улогата на недржавните актери во меѓународните односи и расте и станува сè по призната. Според О'Суливан, Оверланд и Сандалоу лидерите и креаторите на политиките се повеќе и повеќе консумираат од транснационални закани, кои претставуваат предизвици за повеќе земји и ги преминуваат границите; сајбер и тероризмот се два од најистакнатите примери, заедно со климатските промени.⁴

Со оглед на тоа што геополитиката и енергијата се меѓусебно испреpletени односно енергијата (поседувањето на енергетски суровини) може да биде геополитичко средство за постигнување определени национални цели, а воедно приходите од нејзината продажба може да биде предуслов за водење на меѓународните односи помеѓу државите неминовно е државите да водат енергетска геополитика.

2. Енергетска геополитика

Геополитиката на енергетските ресурси односно енергетската геополитика се разви од самиот почеток на откривањето на сурова нафта и продолжува до денес.⁵ Во проучувањето на енергетската политика и енергетската безбедност во современата меѓународна академска заедница, според Ју и Даи, многу научници се фокусираат на геополитичката перспектива, ја гледаат геополитиката како теоретска алатка и ја анализираат енергетската политика и енергетската безбедност за да се обидат да формираат енергетска геополитика заснована на геополитика. Недостигот и нерамномерната распределба на енергијата им даде на енергетските прашања нивните геополитички атрибути.⁶

² Колев Д. (2013). Глобални аспект енергетске безбедности. *Svarog*, Vol. 6, стр. 22.

³ Su, C-W., Khan K., Umar M., Zhang W. (2021). Does renewable energy redefine geopolitical risks? *Energy policy*, Vol. 158, стр. 1-8.

⁴ O'Sullivan M., Overland I., Sandalow D. (2017). *The Geopolitics of Renewable Energy*. HKS Working Paper No. RWP17-027, стр. 1.

⁵ Radovanović M. (2019). *Energetska bezbednost*. Sremska Kamenica: Univerzitet Educons, стр. 51.

⁶ Yu J., Dai Y. (2012). Energy Politics and Security Concepts from Multidimensional Perspectives. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 6, No. 4, стр. 93-100.

Во ставовите на Кампос и Фернандес енергетските ресурси се клучен елемент на географијата на државите, затоа енергетската геополитика го анализира, меѓу другото, влијанието на факторите како што се локацијата на центрите за понуда и побарувачка на енергија, транзитните патишта или цените на енергијата. За нив од витално значење е да се разбере енергетската геополитика, на таков начин што ќе ги вклучи интересите на државите, бидејќи може да има огромно влијание врз ефективноста на националната стратегија и врз економскиот раст.⁷

Ран претставник кој студирал енергетска геополитика е Мелвин А. Конант (Melvin A. Conant) од САД. Тој е еден од западните научници кои го направиле систематското проучување на енергетските прашања од геополитичка перспектива во таа рана фаза. Тој соработувал со Ферн Голд (Fern Gold) во 1978 година за да ја анализира светската енергетска ситуација и политичкото влијание и притоа ја објавил „Геополитика на енергијата“, која се смета за основна литература за енергетските геополитички студии. Двајцата научници истакнале дека „пристапот до суровините, особено до енергетиката е врвен приоритет на меѓународните политички односи. Способноста да се добијат овие суштински добра повеќе не подлежат на традиционалните колонијални односи или воена заштита, туку зависи од географските фактори и од политичкото одлучување на владите врз основа на различни политички услови. Земјата што има контрола над ресурсите ќе ги контролира оние кои се потпираат на ресурсите, што ќе доведе до длабока трансформација на меѓународните односи“.⁸

За Кампос и Фернандес енергетската геополитика добива на интензитет по 1990-тите, кога глобалните ресурси, главно фосилни горива, станаа оскудни во услови на растечката светска побарувачка за енергија. Во исто време, со крајот на Студената војна, се појавија нови концепти и грижата за енергетската безбедност почна да добива на значење во светскиот дискурс.⁹

Понатаму, во нивните гледишта истите истакнуваат дека од 2000 година, бројот на анализи посветени на глобалната енергија кои ја истакнуваат важноста на енергетската геополитика се зголемува. Многу истражувачи се фокусираат на геополитичката перспектива во нивните анализи на енергијата, ја користат геополитиката како теоретска алатка и ја испитуваат енергетската политика и енергетската безбедност за да ја конструираат енергетска геополитика заснована на геополитиката. Сепак, според нив само неколку автори се обиделе да го разјаснат концептот на енергетска геополитика. Еден од нив бил (Philip Andrews-Speed), кој истакнал дека „енергетската геополитика се однесува на проучување на националната безбедност и меѓународната политика во контекст на глобалната енергетска сцена“. За Филип Ендрјус-Спид клучните фактори

⁷ Campos A., Fernandes P. C., *Op.cit*, стр. 23-31.

⁸ Yu J., Dai Y., *Op.cit*, стр. 93-100.

⁹ Campos A., Fernandes P. C. (2017). The Geopolitics of Energy. *Geopolitics of energy and energy security*. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional, стр. 23-31.

за енергетската геополитика ја опфаќаат „нестабилноста во регионите што произведуваат нафта поради домашни, регионални и меѓународни фактори, порастот на националните нафтени компании, национализмот на ресурсите, исцрпувањето на резервите меѓу традиционалните добавувачи и отворањето на нови поморски патишта“.¹⁰

За Пророковиќ основната задача на енергетската геополитика треба да биде испитување на влијанието на достапноста на енергија врз политичките, односно, првенствено меѓународните односи. Енергетската безбедност за него е еден од столбовите на геополитичките концепции на актерите во меѓународните односи во современиот свет. Оттука може да се заклучи дека постојат корелации помеѓу дистрибуцијата на најважните извори на нафта и природен гас и надворешно-политичкото позиционирање на земјите, причинско-последичната врска на одредени политички одлуки насочени кон обезбедување пристап до изворите (или директно или преку изградба на стратешки цевководи) или да се спречи другата страна да ги реализира таквите планови, па дури и избувнувањето на војни и создавањето зони на долга и континуирана нестабилност во некои делови од светот.¹¹

Ауствик, напротив истакнува дека енергијата и геополитиката се тесно поврзани и во старите и во новите формулации. Според него земјите направија, а воедно прават националните стратегии и геостратегији да ги задоволат нивните енергетски потреби, да стигнат до пазари и да обезбедат национални позиции и интереси. Секуритизацијата на енергетската политика придонесе за обликување на билатералните, европските и глобалните односи. Енергетската геополитика на кој било регион мора да се разбере и според големината и локацијата на сопствените и другите природни ресурси, колку се достапни, кој ги контролира, нивната цена, алтернативни транспортни патишта, како балансираат регионалните и глобалните пазари, пазарните механизми и регулативи, политичките одлуки и цените воопшто. Понатаму, бидејќи националното и меѓународното креирање политики и бизнисот се испреплетени, државата повеќе не е единствениот актер што ги обликува политичките резултати.¹²

Безразлика која дефиниција ќе се употребува и на кои параметри ќе им се даде предност во однос на другите, едно е сигурно државите ќе мора да учествуваат во енергетско геополитичкиот натпревар и со тоа да креираат, развиваат и водат меѓународни односи во кој акцент ќе биде даден на енергијата.

а. Енергетска геополитика и државите

Како што истакнува Пророковиќ, геополитичките концепции имаат и енергетска димензија, енергетската безбедност може и мора да се разгледува во контекст на геополитиката. САД, Русија, Кина, ЕУ, НАТО, Турција, Саудиска

¹⁰ Ibid.

¹¹ Proroković D. (2020). Geopolitički kontekst energetske bezbednosti. *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, No. 1, стр. 254–273.

¹² Austvik G. O. (2018). Concepts of Geopolitics and Energy Security. *IAEE Energy forum*, стр. 25-27.

Арабија како и сите останати големи и регионални сили или регионални организации го прилагодуваат својот настап во меѓународната сцена и арена во однос на интересите кои директно потекнуваат од обидите за обезбедување на енергетска безбедноста. Така се остваруваат стратешките партнерства, кои се формираат преку потпишување билатерални и мултилатерални договори, се воспоставуваат воени и економски сојузи, се градат политички иницијативи, но и се раѓаат нетрпеливост и непријателство, избиваат војни.¹³

Од друга страна Ауствик смета дека енергетската безбедност и геополитиката се поврзуваат со безбедноста на понудата за увозниците и безбедноста на побарувачката за извозниците. За земјата увозничка на енергија, зависноста од увоз е дефинирана како ситуација кога таа нема капацитет да произведе 100 проценти од сопствените потреби. Одговорот на политиката зависи од политичката волја и способност, ресурсите, како и од правилата на однесување вградени во меѓународните режими.¹⁴

Според Кампос и Фернандес можеме да идентификуваме три заеднички интереси во целта на земјите увознички да пристапат до надворешни енергетски ресурси. Првата е дека енергијата мора да биде доволна за да се задоволи домашната побарувачка, да се одржи националната безбедност и економскиот развој. Второ, снабдувањето со енергија мора да биде обилно и непрекинато бидејќи прекините во снабдувањето, како оние во 1970-тите, имаат сериозни импликации за националната и меѓународната економија и политика. Трето, тука е прашањето за цените на увозот на енергија, кои мора да бидат разумни. Овие три интереси што ги споделуваат земјите-потрошувачи се дел од концептот на безбедност на снабдувањето.¹⁵

Понатаму, во гледиштата на Кампос и Фернандес еден од најголемите предизвици за земјите потрошувачи, според енергетската геополитика е пристапот и контролата на надворешните енергетски ресурси и енергетските коридори. Овој предизвик е интегриран во безбедноста на снабдувањето на државите и има импликации во односите меѓу различните актери во енергетското сценарио. Ако се смета дека во класичната енергетска геополитика, актери во основа беа државите и нивните армии, денес тие се повеќекратни и различни, опфаќајќи влади, меѓународни и национални компании (јавни и приватни). Некои енергетски пазари се карактеризираат и со формирање на картели, монополи и олигополи, кои сè уште задржуваат голем дел од глобалниот енергетски систем подалеку од совршената конкуренција и/или подлежат на строга регулатива. Сите овие актери се вклучени во целиот комплексен енергетски систем, од потрагата, екстракција и производство, преработка, транспорт, маркетинг и дистрибуција на енергија.¹⁶

За Милина нов тренд на геополитичката сцена е зголемената улога

¹³ Proroković D., *Op.cit*, стр. 254-273.

¹⁴ Austvik G. O., *Op.cit*, стр. 25-27.

¹⁵ Campos A., Fernandes P. C., *Op.cit*, стр. 23-31.

¹⁶ Ibid.

на таканаречените „транзитни држави“. Овие држави интервенираат во традиционалните односи меѓу производителите и потрошувачите и создаваат нова конфигурација во глобалната мрежа на снабдување со енергија. Имаат контрола врз безбедноста на нафтоводите и гасоводите, што е огромна и долгорочна инвестиција. Поради овие причини, „транзитните држави“ денес се предмет на политичко ласкање и од производителите и од потрошувачите. Од друга страна, посредниците се повеќе се обидуваат да дејствуваат независно, стремејќи се да заработат дивиденди од двете страни на енергетскиот пазар (пример во овој контекст во изминатите неколку години беше украинската надворешна политика).¹⁷

Според Црикеманс денес, во време на зголемен недостиг, земјите производители, транзитни и потрошувачи се позиционираат геополитички за да ја заштитат својата енергетска безбедност и да ги остварат целите на нивната енергетска геополитика. Се разбира, енергијата и локацијата сами по себе не објаснуваат се во меѓународни рамки и односи, инаку некој би западнал во географски или енергетски детерминизам.¹⁸

Во 21 век, а особено во последниве неколку години се докажа дека меѓународните односи и хиерархијата во нив се дирижирани од енергетските ресурси, енергетските пазари (понуда и побарувачка) и енергетските коридори. Додека од една страна имаме држави извозници на енергетски ресурси, од друга страна имаме држави увозници на истите ресурси, за првите енергијата станува оружје со кое се служат за постигнување на определени политички, воени, економски или дипломатски цели, а за вторите, енергијата е слаба и болна точка во водењето на меѓународни односи кои ги тера на отстапки (во случај да немаат алтернативни извори на енергија или земји од кои увезуваат енергија кои не им прават никакви притисоци односно водат нормална економска размена на добра).

в. Енергетска геополитика како оружје во меѓународните односи

Повеќето трудови за енергетската геополитика произлегуваат од областа на меѓународните односи. Со оглед на економското и стратешкото значење на енергијата за богатството и моќта на државите, научниците за меѓународни односи отсекогаш имале голем интерес за енергетската безбедност. За Схолтен мноштво студии откриваат многу примери за тоа како типологијата на резервите на нафта и гас и придружните инфраструктури влијаат врз донесувањето политички одлуки и во земјите потрошувачи и во земјите производители и природата на меѓу државните енергетски односи меѓу нив.¹⁹

Географскиот распоред на изворите на енергија, како и насоките на

¹⁷ Milina V. (2007). Energy Security and Geopolitics, *Connections*, Vol. 6, No. 4, стр. 28.

¹⁸ Crikemans D. (2018). Geopolitics of the Renewable Energy Game and Its Potential Impact upon Global Power Relations. *Lecture Notes in Energy*, Vol. 61, стр. 37.

¹⁹ Scholten D. (2018). The Geopolitics of Renewables The Geopolitics of Renewables—An Introduction and Expectations. *Lecture Notes in Energy*, Vol. 61, стр. 1-2.

обезбедување на стратешки цевководи, пред се гасоводи, ја одредуваат надворешната политика на државите, влијае на политичкото одлучување, ги обликува и насочува долгорочните политички процеси.²⁰ Од стратешка гледна точка за Рајпот и Наем, енергетската геополитика станува влијателен и менувач на играта за регионалните, но и за меѓународните сили. Во новата фаза на светските односи влегуваат и развиените и технолошки напредните држави на северот и земјите во развој или третиот свет на југот каде потребата од енергетски ресурси стана истакната агенда на државата, како и на меѓународната политика.²¹

Во гледиштата на Вестфал енергетските односи генерално се карактеризираат со внатрешна тензија помеѓу соработката и конфликтот: односно додека има взаемни придобивки што треба да се реализираат од меѓународната трговија, постојат и внатрешни елементи на тензија. Дополнително, за него, двете страни- производителот и потрошувачот се соочуваат со опасностите да станат премногу зависни од другата страна и тоа може да предизвика конфликти.²² Од друга страна за Петровиќ, енергенсите претставуваат важен фактор за безбедноста и моќта на државите. На основните премиси во рамки на таканаречената тврда моќ, во меѓународните односи според него може да се смета и на енергетските ресурси (во рамки на природните ресурси), но исто и можноста за континуирано и сигурно снабдување со енергенси.²³

Понатаму, во ставовите на Мореира енергетската геополитика како оружје може да се користи на два начина: со создавање вишок во производството или со намалување на тоа производство. Во првиот случај, целта може да биде двојна: или да се нападне економијата на конкурентските земји кои се силно зависни од извозот на енергија, или да се направат алтернативните извори на енергија економски неодржливи. Во случај на намалување на производството, очекувањата се да предизвикаат пораст на пазарните цени. Вообичаено, картелизацијата на енергијата е поефикасна во второто сценарио.

Во двете слики, за Мореира потребно е геополитичкиот актер што користи енергија како оружје да исполни три услови: мора да произведува на глобално или регионално ниво во однос на извозот на енергија за да биде во позиција да влијае на пазарните цени; треба да поседува стратешка мултидимензионалност што му овозможува да се спротивстави на надворешните закани и притисок; и конечно, таа мора да располага со економија доволно стабилна за внатрешно да ги приспособи економските загуби што ги носи нејзината геополитичка игра.²⁴

²⁰ Proroković D., *Op.cit*, стр. 254-273.

²¹ Rajpoot R. A., Naeem S. (2020). Geopolitics of Energy Pipelines: Case Study of TAPI and IP gas Pipelines. *International Journal on Integrated Education*, Vol. 3, Issue VIII, стр. 15.

²² Westphal K. (2006). Energy Policy between Multilateral Governance and Geopolitics: Whither Europe? *Internationale Politik und Gesellschaft*, Vol. 4, стр. 60.

²³ Петровиќ Д. (2021). Енергетска безбедност у свету као подручје сукобљавања великих сила. *Безбедносни форум*, Година VI, бр. 1, стр. 11.

²⁴ Moreira A. F. (2017). Energy as Social, Strategic and Geopolitical Equation. *Geopolitics of energy*

Гледајќи ја меѓусебната врска помеѓу енергијата и глобалната структура на меѓународните односи, она што може да се заклучи е дека првата обезбедува рамка преку која државите се обидоа да ја обликуваат својата политика во извлекувањето ресурси од енергетски богатите региони во светот.²⁵

Имајќи предвид дека енергијата односно водењето на енергетска геополитика е моќна алатка за современите држави во меѓународните односи неминовно е да има и определени ризици за државите-производители, државите-потрошувачи и транзитните држави.

с. Ризици за енергетската геополитика

Во ставовите на Милосављевиќ, Томиќ и Мандиќ намалувањето на обемот на светските резерви на нафта и гас во иднина, како последица на глобалниот развој и растот на потрошувачката и побарувачката на енергија, условува интензивирање на борбата за пристап до енергетските ресурси и рутите за нивно транспортирање до светските пазари. Следствено на ова, прашањето за енергетската безбедност добива глобално значење и станува една од доминантните теми во светската политика и економија што доведе до зголемување на улогата и значењето на енергетскиот фактор во меѓународните односи. За нив процесот на глобализација на светската економија доведе до зајакнување на конкуренцијата практично во сите сегменти и на сите пазари, вклучително и на енергетскиот пазар.²⁶

Во исто време, ситуацијата во глобалниот енергетски систем стана многу сложена, бидејќи производството на најважните примарни извори на енергија, нафтата и природниот гас е концентрирано во земјите во развој, а нивната основна потрошувачка и побарувачка во развиените земји. Истовремено, во најголем број случаи, производителите, односно извозниците на енергија и потрошувачите - увозниците, се одвоени со териториите на транзитните земји, што предизвикува зголемување на зависноста и на снабдувачите и на корисниците на енергија од транспортните ризици. За да се елиминираат ваквите ризици потребни се определен сет на механизми. Еден од најефикасните механизми за елиминирање на овие ризици е диверзификацијата на енергетската транспортна инфраструктура, која е важен фактор за постигнување енергетска безбедност, не само на поединечни земји, туку и на цели региони. Доколку прифатиме дека основниот постулат на традиционалната енергетска геополитика е: „Кој ги контролира енергетските ресурси го контролира светот“, а со оглед на моменталната состојба на полето на глобалната енергија, истиот може да се модифицира и конкретизира според формулата: „Кој во иднина ги контролира

and energy security. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional, стр. 44.

²⁵ Mohapatra K. N. (2017). Energy security paradigm, structure of geopolitics and international relations theory: from global south perspectives. *GeoJournal*, Vol. 82, No. 4, стр. 683-70.

²⁶ Милосављевиќ С., Томиќ Д., Мандиќ Ј. Г. (2016). Покушаји теоријског одређена појма енергетске безбедности као чиниоца детерминације меѓународног политичко-безбедносног система. *Војно дело*, Vol. 68, No. 5, стр. 118.

рутите за транспорт на енергија, значително ќе го контролира светот“.²⁷

Во ситуација на ограничувања и недостатоци на универзални, општоприфатени, меѓународни правни механизми за регулирање на меѓудржавните односи во енергетската сфера, борбата за контрола на производството и транспортот на енергија ќе се зголеми толку многу што ќе ги усложни и зајакне тензиите и ривалството во меѓународната политика. На глобално ниво, во современи услови не е доволно да се контролира само производството на енергија (нафта и гас), туку еден од одлучувачките фактори на енергетската политика стана борбата за контрола на главните енергетско-сообраќајни магистрала за транспорт на енергија, односно нафтоводите и гасоводите.²⁸

За Счолтен енергетската геополитика е генерално поврзана со фосилните горива, особено нафтата и природниот гас. Фокусот на фосилните горива според него произлегува од нивната доминација во глобалниот енергетски микс. Посебната преокупација на енергетската геополитика со нафта и природен гас може да се припише на специфичните географски и технички карактеристики на системите за нафта и гас кои ја обликуваа посебната (политизирана) природа на современите меѓудржавни енергетски односи. Резервите на нафта и природен гас се конечни и географски концентрирани. Производството и рафинирањето на енергијата се одвиваат во големи, т.е. централизирани капацитети со висок капацитет (кои се зависни од постојан влез, но произведуваат стабилен излез) во близина на наоѓалишта на нафта и гас или во објекти поблиску до центрите за побарувачка; бизнис моделите се доминирани од економиите на обем, што ги прави националните и мултинационалните компании клучни играчи. Физичката инфраструктура се карактеризира со многу транспортни модалитети (цевководи, танкери, железница, пат) и ефикасни опции за складирање (магацини, цилиндри), што создава лесно управувана целина од физички раздвојливи компоненти. Покрај тоа, нафтата и гасот се добро прилагодени за трговија на далечина (глобална) бидејќи има занемарлива загуба на енергетската содржина. Понатаму, според него тековните стратешки реалности и политичките размислувања се јасно обликувани од овие карактеристики. Генерално земено се смета дека енергетската геополитика се врти околу исцрпувачките и географски концентрирани резерви на нафта и гас во политички нестабилните земји на Блискиот Исток и Северна Африка (МЕНА) и Централна Азија и Каспискиот регион (CASR). Истиот го истакнува и значењето на нееднаквата географска дистрибуција која создава јасна поделба помеѓу извозниците и увозниците, поставувајќи олигополски пазари каде производителите како Русија и земјите од ОПЕК имаат значителна пазарна моќ и се обидуваат да ги задржат цените и каде што потрошувачите следат политики за диверзификација на изворот, потеклото и патот до безбеден пристап до (евтини) ресурси. Истиот

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

истакнува и дека поморските трговски патишта и политиката на гасоводите играат клучна улога за увозниците како што се САД, ЕУ, Кина, Јапонија и Индија во обезбедувањето снабдување од целиот свет, како и стратешките резерви за ограничување на ранливоста на тесните грла во транспортот и ефектите од несреќите и отсекувања. Олигополската поставеност е донекаде ублажена поради економската зависност на извозниците од наемите за нафта и гас и доминацијата на увозниците во глобалните политички работи и нивната огромна пазарна големина.²⁹

За анулирање, намалување односно ублажување на повеќето ризици за енергетската геополитика, се почесто во денешницата се настојува да се најде решение. Според некои научни кругови, истото треба да се бара во геополитиката на обновливи извори на енергија.

3. Геополитика на обновливи извори на енергија

Согласно погледите на Вакулчук, Оверланд и Схолтен геополитичките импликации на обновливите извори на енергија привлекоа зголемено внимание кај меѓународните односи и научниците за политички науки од 2010 година. Пред тоа, речиси сите научници се фокусираа на нафтата и гасот кога ја проучуваа енергетската безбедност или геополитиката, додека експертите за обновлива енергија беа насочени кон развојот, системската интеграција и ширењето на пазарот на новите технологии, во голема мера игнорирајќи ги импликациите на обновливите извори на енергија за меѓународната политика. Следствено, според нив двете насоки на литературата ретко доаѓаа во контакт една со друга. По 2010 година, литературата за енергетската геополитика сè повеќе добивала две гранки. Една продолжи да се фокусира на нафтата и гасот, гасот од шкрилци, неконвенционалната нафта и глобално растечкиот пазар на ЛНГ. Додека другата се фокусираше на геополитиката на растечката употреба на обновливи извори на енергија.³⁰

Главната приказна за енергетската транзиција е порастот на обновливите извори на енергија, особено сончевата енергија и ветерот и идниот пад на фосилните горива. Обновливите извори во многу аспекти се разликуваат од фосилните горива и овие разлики ќе имаат геополитички последици.³¹ За Схолтен и Босман прво, обновливите извори на енергија не се ретки или географски ограничени како фосилните горива. За нив секоја земја има пристап до барем некоја форма на обновлива енергија, било да е тоа ветер, сончева енергија, биомаса, хидро или геотермална енергија. Ова според нив ја намалува важноста на моменталните точки за задушвање (тесни грла) на енергијата,

²⁹ Scholten D., *Op.cit.*, стр. 1-2.

³⁰ Vakulchuk R., Overland I., Scholten D. (2020). Renewable energy and geopolitics: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 122, стр. 1-9.

³¹ Global Commission on the Geopolitics of Energy Transformation (2019). *A New World The Geopolitics of the Energy Transformation*. Abu Dhabi: IRENA, стр. 23-24.

како што се тесните канали на широко користените морски патишта кои се клучни за глобалното снабдување со нафта. Второ, повеќето обновливи извори имаат форма на текови, додека фосилните горива се залихи. Многу извори, вклучувајќи ги и најмоќните (сончеви и ветерни), се периодични, што значи дека тие не се достапни на барање, туку зависат од временските услови. Покрај тоа, додека некои флукуации се предвидливи (сонце), други се многу помалку (ветер), иако се прават големи подобрувања на ова во последниве години. Залихите на енергија може да се складираат, што е корисно; но тие можат да се користат само еднаш. Спротивно на тоа, енергетските текови не се исцрпуваат самите себе и потешко се нарушуваат. Трето, обновливите извори на енергија можат да се користат во речиси секој размер и подобро да се послужат за децентрализирани форми на производство и потрошувачка на енергија. Ова додава на демократизирачките ефекти на обновливите извори на енергија. Четврто, обновливите извори на енергија имаат скоро нула маргинални трошоци, а некои од нив, како сончевата енергија и ветерот, уживаат намалување на трошоците од скоро 20% за секое удвојување на капацитетот. Ова ја подобрува нивната способност да поттикнат промени, но бара регулаторни решенија за да се обезбеди стабилност и профитабилност во електроенергетскиот сектор. Петто, природата на технологијата за производство на обновливи извори на енергија, чии единици често се многу помали од онаа на конвенционалната енергетска технологија, укажува на пораспределен енергетски систем; секој сопственик на земјиште или дури и покрив е потенцијален производител на енергија. Ова ја унапредува енергетската самодоволност на земјите, локалните заедници, па дури и домаќинствата. Шесто, технологијата за производство на обновлива енергија понекогаш бара материјали од ретки земји. Овие ресурси можеби ќе треба да се увезат.³²

Според гледиштата на Хатипофлу, Мугана и Ефрид обновливите извори на енергија создаваат нови форми на меѓузависност меѓу државите кои можат или да поттикнат соработка или конфликтни односи. Од една страна, според нив трговијата со електрична енергија бара високи нивоа на координација меѓу две држави, што често доведува до регулаторни и трговски режими кои го овековечуваат мирот меѓу нејзините приврзаници. Од друга страна, електричната енергија е најмалку заменливиот вид на енергетско добро, каде што е многу тешко да се изедначат нарушувањата во неговото снабдување. Истите истакнуваат дека територијата, најважното прашање што предизвикува конфликт меѓу државите, е централен фокус во обновливите извори на енергија. Сончевата и ветерната енергија бараат многу повеќе површина по единица произведена енергија. Некои од најпогодните области за производство на обновлива енергија и рудници за ретките елементи за производство на обновлива технологија се поставени на границите или во други спорни сектори. Понатаму,

³² Scholten D., Bosman R. (2016). The geopolitics of renewables; exploring the political implications of renewable energy systems. *Technological Forecasting & Social Change*, Vol. 103, стр. 277.

согласно нивните гледишта, „транзитните“ држави можат да го држат протоколот на електрична енергија како заложник и да вршат потпора и врз основачот и врз државата потрошувач. Затоа, потрагата по обновлива енергија може повторно да ги разбуди територијалните прашања кои досега останаа неактивни меѓу државите. Исто така субдржавните актери стануваат сè поважни во анализата на меѓудржавните односи. За нив анализата на улогата на обновливите извори на енергија во глобалните односи не е исклучок. Актуелните настани продолжуваат да го ставаат центарот на вниманието на начинот на кој локалните актери ги обликуваат глобалните енергетски односи, особено во однос на обновливите извори на енергија. Овие актери можат да стават вето или да ги промовираат енергетските односи; спроведуваат напади „без лице“ или го мобилизираат јавното мислење за да ги принудат државите да преземат акција.³³

Согласно погледите на Црикеманс трансформацијата на енергијата ќе биде еден од главните елементи што ќе ја преобликуваат геополитиката во 21 век, заедно со трендовите во демографијата, нееднаквоста, урбанизацијата, технологијата, одржливоста на животната средина, воената способност и домашната политика во големите држави. Па така според него транзицијата во насока на „обновливи извори“ создава најмалку пет геополитички предизвици:

- (1) Нерамнотежа во локациите каде што може да се развијат овие извори (проблем многу слични во споредба со конвенционалните извори на енергија);
- (2) традиционална биомаса поврзана со проблемите на сиромаштијата, здравјето и полот;
- (3) хидроенергијата и нејзиниот нарушувачки ефект врз нејзината околина;
- (4) „нови обновливи извори на енергија“ - соларни, ветерни, геотермални, бранови и плимата и осеката - прашањето за централно vis-à-vis децентрално производство;
- (5) предизвиците на одржливиот биоенергетски сектор - дали е ова изводливо?³⁴

а. Митови за геополитиката на обновливи извори на енергија

Според Хафнер и Таглиапиетра постојат четири митови за геополитиката на обновливите извори на енергија, кои се обидуваат да го запрат понатамошен развој на државите. Четирите митови кои се појавуваат се: конкуренција над критични материјали; нови насоки, патишта за ресурси; прекин на електричната енергија како геополитичко оружје; сајбер безбедноста како геополитички ризик. Што се однесува на првиот мит, за нив енергетската транзиција главно се однесува на технологијата и иновациите; затоа, се смета дека е голема

³³ Hatipoglu E., Muhanna A. S., Efirid B. (2020). Renewables and the future of geopolitics: Revisiting main concepts of international relations from the lens of renewables. *Russian Journal of Economics*, Vol. 6, стр. 369.

³⁴ Crikemans D. (2011). The geopolitics of renewable energy: different or similar to the geopolitics of conventional energy?. *ISA Annual Convention*, стр. 23.

веројатноста дека ќе има технолошки подобрувања и намалување на трошоците во некои области. Во однос на вториот мит, обновливата енергија за извоз може потенцијално да бара повеќе долгорочно одржување на инфраструктурата, да генерира повеќе локални работни места и да произведе постабилни приходи отколку што тоа го направиле нафтата и гасот, особено кога би се споредила со извозниците на нафта со лоцирано производство на нафта и гас далеку од брегот и доминирана од меѓународни нафтени компании и работници, како што е Ангола. Третиот мит тврди дека меѓународните прекини на електрична енергија би можеле да станат важна алатка за надворешна политика. Сепак, земјите, увозници сè уште ќе имаат можност да развијат сопствен потенцијал за обновливи извори на енергија и на тој начин да се соочат со долгорочни избори за правење или купување на енергија. На крајот, четвртиот мит - сајбер безбедноста како геополитички ризик - понекогаш е преценет. За Хафнер и Таглиапиетра, веројатното зголемено користење на обновливите извори на енергија може да доведе до поголема децентрализација и тоа всушност може да го направи системот поотпорен. Имајќи во предвид дека обновливите извори на енергија се изобилни, но сепак дифузни, технологиите за нивно зафаќање, складирање и транспорт неминовно е да станат поважни.³⁵ Гледано од таа гледна точка во иднина меѓународната енергетска конкуренција треба да се префрли од контрола врз физичките ресурси и нивните локации и транспортни правци кон технологија и права на интелектуална сопственост.

Кога се зборува за геополитиката на обновливи извори на енергија покрај сите позитивни страни, негативни страни, митови, потребно е да се напомене дека истата со себе носи и определени предизвици кои треба да се совладаат од државите.

в. Предизвици за геополитика на обновливи извори на енергија

Согласно ставовите на Оверланд основниот предизвик е во тоа што обновливите извори на енергија ги менуваат премисите за меѓународните енергетски прашања. Тоа е така затоа што обновливите извори на енергија имаат тенденција да бидат порамномерно распоредени географски отколку фосилните и нуклеарните горива, економските и безбедносните предности од пристапот до енергија ќе бидат порамномерно распространето меѓу земјите, треба да има помалку ризици поврзани со транспортните точки за задушвање (тесни грла) и помалку причини големите сили да се натпреваруваат за локации. Со други зборови, меѓународните енергетски односи ќе станат помалку за локациите и ресурсите, а со тоа и помалку геополитички по природа. Имајќи во предвид дека обновливите извори на енергија се обилни, но дифузни, технологиите за нивно зафаќање, складирање и транспорт ќе станат поважни. Понатаму, истите напоменуваат дека меѓународната енергетска конкуренција може да се префрли³⁵ Hafner M., Tagliapietra T. (2020). The Global Energy Transition: A Review of the Existing Literature, *Lecture Notes in Energy*, Vol. 73, стр. 11-12.

од контрола врз физичките ресурси и нивните локации и транспортни правци кон технологија и права на интелектуална сопственост.³⁶

Претстојната енергетска транзиција кон обновливите извори на енергија ќе произведе далекусежни последици, и од внатрешно-геополитичка и од надворешна-геополитичка гледна точка.

Понатаму, Оверланд смета дека ќе бидеме сведоци во наредните 25 години на внатрешно-геополитичка перспектива, технолошката конверзија која ќе биде споредлива со индустриската револуција од крајот на деветнаесеттиот до почетокот на дваесеттиот век. За него енергетската транзиција претставува еден од најсеопфатните пресврти и од економска и од општествена гледна точка, без разлика дали тоа го сочинуваше преминот од пареа на јаглен, од јаглен кон нафта (и подоцна природен гас), или денес кон обновливи форми на енергија. Ова погоре споменато го доведува во прашање економското ткиво, односно има импликации за општествената структура, а со тоа ја допира и самата срж на политиката. Сепак претстојната енергетска транзиција кон повеќе обновливи форми неминовно ќе биде придружена со огромна децентрализација на снабдувањето со енергија.³⁷

Во ставовите на Црикеманс забележливо е дека истиот смета дека од надворешната-геополитичка перспектива, оние земји кои денес инвестираат во обновливи извори на енергија и технологија може утре да станат доминантни геополитички играчи. Понатаму, истиот смета дека уни-мултиполарниот поредок предводен од САД, кој настана по 1991 година, исчезнал. Па така тој издвојува две струи. Оние кои предвидуваат дуо-мултиполарен поредок (на чело со САД и Кина), и втората струја чии поборници мислат дека надворешно-геополитичкиот пејзаж на светот кој работи на обновливи извори на енергија ќе биде повеќе во однос на мултиполарен свет каде моќта е подеднакво распространета низ целиот свет.³⁸

4. Заклучок

Врз основа на изнесеното може да се изведат повеќе заклучоци. Прво, во глобалниот енергетски систем се случуваат фундаментални промени кои ќе ги погодат речиси сите земји и ќе имаат широки геополитички последици. Енергетските ресурси ја менуваат геополитичката реалност и можат да бидат извор на моќ, контрола или влијание во точно иста мерка како што може да претставува значителна ранливост. Исто така, може да промовираат економски раст и просперитет или економска нестабилност и пад. Второ, државите ќе мора да ги прифатат промените со цел нивно егзистирање на

³⁶ Overland I. (2019). The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths. *Energy Research and Social Science*, Vol. 49, стр. 36-40.

³⁷ Ibid.

³⁸ Crikemans D. (2011). The geopolitics of renewable energy: different or similar to the geopolitics of conventional energy?. *ISA Annual Convention*, стр. 8.

светската сцена, а тоа значи водење на енергетска геополитика, учество во светскиот геоенергетски натпревар како и водење на меѓународни односи каде императив ќе им биде енергетската безбедност. Трето, државите во современиот свет се поделени на држави-производители (извозници), држави-потрошувачи (увозници) и транзитни држави. Со оглед на ваквата поделба може да се истакне дека постои и определена енергетска хиерархија која ги диктира меѓународните односи и остварувањето на националните цели на државите. Претежно државите-потрошувачи се поподложни на притисоци и на приморани отстапки од друга страна државите производители ја користат енергијата како нивно геополитичко оружје. Додека транзитните држави во најголем дел од случаите ги користат благодетите на натпреварот на државите-производители и државите-потрошувачи. Со ова енергетската геополитика станува оружје во меѓународните односи. Четврто, ситуацијата во глобалниот енергетски систем е сложена и полна со ризици за сите земји, почнувајќи од транспортна инфраструктура, транспортни рути, ограничувања и недостатоци на универзални и општоприфатени меѓународни правни механизми за регулирање на меѓународните односи во енергетската сфера, ограниченост на енергетските ресурси, необновливост на дел од енергетските ресурси, технологии за нивно производство, складирање и транспортирање и слично. Сите овие ризици бараат макотрпна работа и долгорочно вложување во решенија со цел ублажување односно намалување на нивните последици. Петто, геополитиката на обновливи извори на енергија се јавува како едно од тие можни решенија. Истата може да помогне во постигнување на енергетска независност на државите и подобрување на хиерархијата во меѓународната сцена. Шесто, сеуште постојат митови за енергијата добиена од обновливи извори кои допрва ќе мора да се потврдуваат односно отфрлаат. И како последно, обновливите извори на енергија вршат промена на премисите и постулатите на меѓународните енергетски односи. Геополитиката на обновливи извори на енергија ќе биде дополна на енергетската геополитика со стремеж во наредните години целосно да ја истисне. Со тоа би се случила енергетска еволуција и транзиција што ќе има долгорочни последици од геополитика и геоекономска точка, бидејќи ќе се случи децентрализација на снабдувањето со енергија и дел од државите ќе неможат истата повеќе да ја користат како геополитичко односно геоекономско оружје во меѓународните односи.

5. БИБЛИОГРАФИЈА

1. Austvik G. O. (2018). Concepts of Geopolitics and Energy Security. *IAEE Energy forum*.
2. Campos A., Fernandes P. C. (2017). The Geopolitics of Energy. *Geopolitics of energy and energy security*. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional.

3. Criekemans D. (2011). The geopolitics of renewable energy: different or similar to the geopolitics of conventional energy?. *ISA Annual Convention*.
4. Criekemans D. (2018). Geopolitics of the Renewable Energy Game and Its Potential Impact upon Global Power Relations. *Lecture Notes in Energy*, Vol. 61.
5. Global Commission on the Geopolitics of Energy Transformation (2019). *A New World The Geopolitics of the Energy Transformation*. Abu Dhabi: IRENA.
6. [6] Hafner M., Tagliapietra T. (2020). The Global Energy Transition: A Review of the Existing Literature, *Lecture Notes in Energy*, Vol. 73.
7. Hatipoglu E., Muhanna A. S., Efirid B. (2020). Renewables and the future of geopolitics: Revisiting main concepts of international relations from the lens of renewables. *Russian Journal of Economics*, Vol. 6.
8. Колев Д. (2013). Глобални аспект енергетске безбедности. *Svarog*, Vol. 6.
9. Milina V. (2007). Energy Security and Geopolitics, *Connections*, Vol. 6, No. 4.
10. Милосављевић С., Томић Д., Мандић Ј. Г. (2016). Покушаји теоријског одређена појма енергетске безбедности као чиниоца детерминације међународног политичко-безбедносног система. *Војно дело*, Vol. 68, No. 5.
11. Mohapatra K. N. (2017). Energy security paradigm, structure of geopolitics and international relations theory: from global south perspectives. *GeoJournal*, Vol. 82, No. 4.
12. Moreira A. F. (2017). Energy as Social, Strategic and Geopolitical Equation. *Geopolitics of energy and energy security*. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional.
13. O'Sullivan M., Overland I., Sandalow D. (2017). *The Geopolitics of Renewable Energy*. HKS Working Paper No. RWP17-027.
14. Overland I. (2019). The geopolitics of renewable energy: Debunking four emerging myths. *Energy Research and Social Science*, Vol. 49.
15. Петровић Д. (2021). Енергетска безбедност у свету као подручје сукобљавања великих сила. *Безбедносни форум*, Година VI, бр. 1.
16. Proroković D. (2020). Geopolitički kontekst energetske bezbednosti. *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, No. 1.
17. Radovanović M. (2019). *Energetska bezbednost*. Sremska Kamenica: Univerzitet Educons
18. Rajpoot R. A., Naeem S. (2020). Geopolitics of Energy Pipelines: Case Study of TAPI and IP gas Pipelines. *International Journal on Integrated Education*, Vol. 3, Issue VIII.
19. Scholten D., Bosman R. (2016). The geopolitics of renewables; exploring the political implications of renewable energy systems. *Technological Forecasting & Social Change*, Vol. 103.
20. Scholten D. (2018). The Geopolitics of Renewables The Geopolitics of Renewables—An Introduction and Expectations. *Lecture Notes in Energy*, Vol. 61.

21. Su. C-W., Khan K., Umar M., Zhang W. (2021). Does renewable energy redefine geopolitical risks? *Energy policy*, Vol. 158.
22. Vakulchuk R., Overland I., Scholten D. (2020). Renewable energy and geopolitics: A review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 122.
23. Westphal K. (2006). Energy Policy between Multilateral Governance and Geopolitics: Whither Europe? *Internationale Politik und Gesellschaft*, Vol. 4.
24. Yu J., Dai Y. (2012). Energy Politics and Security Concepts from Multidimensional Perspectives. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, Vol. 6, No. 4.